

Перспективи розвитку теорії держави і конституційного права в умовах цифровізації суспільства

*Євдокіменко Сергій Анатолійович¹, Гіда Євген Олександрович²,
Лоцихін Олександр Миколайович³, Стерліков Олександр Сергійович⁴*

Опубліковано	Секція	УДК
25.04.2024	Право	340.12:004

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17603789>

Анотація. У статті аналізуються перспективи розвитку теорії держави і конституційного права в умовах інтенсивної цифровізації суспільства. Розглядаються ключові трансформації конституційних інститутів, публічної влади та правозастосування під впливом цифрових технологій; виявляються основні проблеми - алгоритмічне управління, відповідальність і підзвітність, захист прав та свобод у цифровому середовищі, транснаціональність регулювання даних. Запропоновано напрямки теоретичного переосмислення понять суверенітету, публічної влади, верховенства права та легітимності в умовах цифрового суспільства, а також практичні рекомендації для подальших досліджень та правотворення.

Ключові слова: цифровізація, теорія держави і права, конституційне право, алгоритмічне управління, цифровий суверенітет, верховенство права, публічна влада, захист прав людини.

Prospects for the Development of the Theory of State and Constitutional Law in the Context of Societal Digitalization

Annotation. The digitalization of social relations is one of the defining phenomena of the beginning of the 21st century. It not only transforms the economy and communication, but also significantly changes the ways of organizing power, the mechanisms of law-making and law enforcement, as well as the very approaches to understanding law as a regulatory instrument. The theory of state and law, as a fundamental branch of legal science, must respond to the challenges

¹ доктор юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології, цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ

² доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ

³ доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Державного податкового університету, м. Ірпінь., ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ, <https://orcid.org/0009-0007-4065-8850>

⁴ магістр права, викладач кафедри кримінального права, кримінології, цивільного та господарського права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ.. ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-9234-261X>

posed by the digital reality: are classical categories (sovereignty, separation of powers, the rule of law, legitimacy) able to adequately describe and explain new forms of public power based on algorithms and big data; which guarantees of law and freedom need to be reconsidered; which models of data regulation and algorithmic action are acceptable in a democratic society.

In this context, the rethinking of the very methodology of the theory of state and constitutional law becomes particularly relevant. Traditional approaches based on normativity, formal-legal analysis, and the concept of state sovereignty are proving insufficient to explain the processes unfolding in the digital environment. The modern state increasingly functions as a "digital platform" in which government decisions are made based on data analytics, and public interaction is carried out through electronic services., which creates the need to integrate interdisciplinary approaches into the theory of state and law - in particular, cybernetic, information and communication, ethical, and cognitive.

The article analyzes the prospects for the development of the theory of state and law in the context of intensive digitalization of society. It examines key transformations of constitutional institutions, public authority, and law enforcement under the influence of digital technologies; identifies major challenges such as algorithmic governance, accountability and responsibility, protection of rights and freedoms in the digital environment, and the transnational nature of data regulation. The article proposes directions for the theoretical rethinking of concepts such as sovereignty, public authority, the rule of law, and legitimacy in the digital society, as well as practical recommendations for further research and lawmaking.

Keywords: digitalization, theory of state and law, constitutional Law, algorithmic governance, digital sovereignty, rule of law, public authority, human rights protection.

Вступ

Постановка проблеми. Цифровізація суспільних відносин є одним із визначальних феноменів початку XXI століття. Вона не лише трансформує економіку та комунікацію, але й значною мірою змінює способи організації влади, механізми правотворення і правозастосування, а також самі підходи до розуміння права як регулятивного інструменту. Теорія держави і права, як фундаментальна галузь юридичної науки, має відповісти на виклики, які ставить перед нею цифрова реальність: чи здатні класичні категорії (суверенітет, поділ влад, правова держава, легітимність) адекватно описувати й пояснювати нові форми публічної влади, що опираються на алгоритми й великі дані; які гарантії права та свободи потребують переосмислення; які моделі регулювання даних і алгоритмічної дії є прийнятними в демократичному суспільстві.

У цьому контексті особливої актуальності набуває переосмислення самої методології теорії держави і конституційного права. Традиційні підходи, засновані на нормативізмі, формально-юридичному аналізі та концепції державного суверенітету, виявляються недостатніми для пояснення процесів, що розгортаються у цифровому середовищі. Сучасна держава дедалі більше функціонує як «цифрова платформа», у якій владні рішення ухвалюються на основі аналітики даних, а суспільна взаємодія — через електронні сервіси., що породжує необхідність інтеграції до теорії держави і права міждисциплінарних підходів - зокрема кібернетичних, інформаційно-комунікаційних, етичних та когнітивних. Таким

чином, актуальність дослідження полягає не лише в потребі осмислити вплив цифровізації на правові інститути, а й у формуванні нової наукової парадигми, здатної забезпечити ефективне функціонування держави і конституційного права в умовах цифрової трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ряд українських та зарубіжних науковців розглядали питання цифровізації для перспектив розвитку теорії держави і права, тому ми розкриємо деякі з них. Так, стаття І. Хомишин «Напрями цифрової трансформації у публічній сфері: правові основи» [1] має прикладну спрямованість та окреслює наявні цифрові інструменти у публічній сфері, аналізує їх правові основи. Авторка підкреслює перехід від «електронного уряду» до «цифрового уряду», коли технології формують не лише процеси, а й результати публічного управління, та визнає позитивні ефекти такі як підвищення ефективності надання послуг, прозорості, зниження корупційних ризиків, оптимізація витрат. Одночасно констатує нормативні прогалини і низьку готовність частини державного апарату та громадян до якісної цифровізації та описує такі ризики, як застарілі системи, брак кадрових компетенцій, фрагментарність законодавства, відсутність комплексного підходу до захисту даних і цифрових прав.

В. Батиргарєєва у своїй ґрунтовній статті «Правова платформа для забезпечення в Україні ефективного захисту цифрових трансформацій суспільства» [2], аналізує національні правові документи концептуально-стратегічного характеру, спрямовані на забезпечення захисту цифрових трансформацій суспільства в Україні, враховуючи загрози й ризики, які породжує застосування інформаційно-комунікаційних технологій, підкреслює, що цифровізація суспільства ставить перед державою нові виклики: розширюється інформаційний простір, зростає роль приватних платформ, виникають кіберзлочини та загрози інформаційній безпеці. Вчена наголошує, що цифрові трансформації є реорганізацією суспільних, правових і державних інститутів та розкриває зміни в природі правових відносин, адже інформаційний простір стає полем державної, приватної і змішаної діяльності, що створює нові відносини влади, відповідальності й регулювання.

У своїй статті, яка вийшла у 2022 р., Е. Наджафлі «Цифрова держава в контексті правової реформи в Україні: теоретико-правовий аспект» [3] аналізує вплив цифровізації на розвиток державних інститутів і реформування українського права та розглядає, як цифрові технології змінюють функції держави, роль публічної влади та взаємодію між громадянами і державними органами. Автор наголошує на необхідності адаптації законодавства та формування нових правових механізмів для забезпечення ефективного управління та цифрового суверенітету, а також розглядає структурні та процедурні підходи до реформи і підкреслює необхідність переходу від ексклюзивної моделі цифрової держави без широкої участі громадянського суспільства до інклюзивної.

Серед англомовних досліджень уваги заслуговує і стаття 2022 року «Перспективи розвитку теорії держави та права в умовах цифровізації суспільства» [4], в якій автори аналізують трансформацію понять суверенітету та ідентичності під впливом цифровізації. Науковці досліджують, як цифровізація змінює взаємодію держави, бізнесу та громадян, створюючи потребу в контролі персональних даних та цифрових активів, а також розглядають концепції цифрового суверенітету та самостійно керованої цифрової

ідентичності, визначають правові та технічні виклики захисту цифрових прав і пропонують підходи до управління, безпеки та стандартизації цифрових ідентичностей.

Метою статті є проаналізувати перспективи розвитку теорії держави та конституційного права в умовах цифровізації суспільства.

Результати

Розкриваючи питання теоретичних викликів, зазначимо, що класичне уявлення про суверенітет (незалежність держави у прийнятті рішень в межах своєї території) під тиском цифровізації набуває розмитих рис, адже дані й інфраструктури часто мають наднаціональний характер; приватні платформи володіють економічною та інформаційною владою, яка впливає на політичні процеси, що вимагає розробки концепції цифрового суверенітету, що поєднує традиційні елементи державної влади зі здатністю контролювати, захищати й регулювати критичні інформаційні ресурси.

Цифрова епоха поставила під сумнів сталі категорії, на яких протягом століть вибудовувалася теорія держави і права, і на сьогодні такі поняття, як суверенітет, публічна влада, громадянство, правова норма чи відповідальність, зазнають змістовної еволюції.

У цифровому середовищі межі державної влади стають дедалі розмитішими: частину владних функцій перебирають на себе недержавні суб'єкти як-от корпорації, що володіють критично важливими даними та алгоритмами. Виникає феномен алгоритмічного управління, який фактично формує нові моделі публічної влади без прямої участі традиційних інститутів держави.

Алгоритми, автоматизовані системи ухвалення рішень і «смарт-адміністрування» змінюють фактичний розподіл функцій між гілками влади. Постає питання необхідності, здатності, потреба та ефективності виконавчої влади делегувати частину своїх повноважень алгоритмічним системам без втрати принципу відповідальності, а також забезпечення демократичної підзвітності рішень, ухвалених автоматично. Теорія потребує уточнення понять «влада», «управління» і «відповідальність» в умовах делегування рішень не живій особі, а машині.

У цьому контексті постає питання про те, чи здатна класична теорія держави і конституційного права адекватно описати явища, пов'язані з автоматизованим прийняттям рішень, цифровим суверенітетом та мережевими структурами влади. Традиційне розуміння права як системи норм, встановлених державою, не враховує новітні феномени як , наприклад, цифрові стандарти поведінки, програмні коди та протоколи, що фактично виконують регулятивну функцію права, і тому теорія права має бути доповнена категоріями, які відображають інформаційно-комунікаційну природу сучасного правового регулювання.

Проблемним залишається й питання суб'єктності у цифровому правопорядку. Штучний інтелект, автономні системи, «розумні» контракти як явища створюють новий рівень взаємодії між людиною, державою та технологією і вимагає не лише зміни законодавства, але й перегляду самих філософських засад права, у межах яких людина досі вважалася єдиним носієм волі та відповідальності. Отже, виникає потреба у новому типі правової антропології, що поєднує біологічну, соціальну й технологічну складові людської діяльності.

Таким чином, цифровізація ставить перед теорією держави і права фундаментальне завдання виробити концептуальний апарат, здатний відображати нову соціальну реальність. Йдеться не просто про адаптацію старих понять до нових умов, а про формування якісно іншої парадигми, у якій право розглядається як динамічна, саморегульована система, що функціонує у взаємодії з цифровими інститутами суспільства.

Принцип верховенства права вимагає передбачуваності, підзвітності, законності та доступності правових норм, проте автоматизовані системи часто працюють за логікою, що не повністю піддається традиційному правовому контролю (чорні ящики, неповна відтворюваність ухвалення рішень). Теорія держави і права повинна розвинути інструментарій для оцінки сумісності алгоритмів із принципами права, зокрема поняття «алгоритмічної правомірності».

Одним із практичних напрямів розв'язання цієї проблеми є розроблення нормативних критеріїв прозорості та підзвітності алгоритмів, що використовуються у сфері публічного управління. Йдеться про необхідність створення механізмів алгоритмічного аудиту як незалежної оцінки коду, логіки ухвалення рішень та впливу систем штучного інтелекту на права людини. Крім того, доцільним є закріплення в адміністративному законодавстві вимоги до органів влади обґрунтовувати будь-яке рішення, ухвалене із застосуванням автоматизованих систем, у спосіб, зрозумілий для громадян і судового контролю. Таке поєднання технологічних стандартів із правовими гарантіями забезпечить реальну дієвість принципу верховенства права в цифровому середовищі.

Адміністративні рішення, що спираються на штучний інтелект або статистичні моделі, часто важко піддаються судовому й адміністративному контролю, що створює ризик обмеження права на захист, адже особа може не знати алгоритмічної причини негативного рішення, тому потрібні процедури забезпечення «правом на пояснення» та механізми аудиту алгоритмів.

У контексті застосування автоматизованих систем постає критична потреба у визначенні чіткої відповідальності за помилкові або шкідливі рішення, прийняті такими системами. Сфера субсидіарної відповідальності охоплює розробників програмного забезпечення, операторів систем і державні органи, що контролюють їх функціонування. Розробка моделі розподілу відповідальності повинна забезпечувати ефективний захист прав і законних інтересів осіб, на яких впливають рішення алгоритмічних систем, водночас не стримуючи інноваційний потенціал цифрових технологій і їх впровадження в публічну та адміністративну сферу.

Цифровізація значно підвищує ризики масового збору, обробки та використання персональних даних, що стає особливо критичним у контексті розвитку електронних сервісів та державних інформаційних систем. Законодавчі стандарти та положення, встановлюють базові принципи захисту приватності та регулювання обігу персональних даних, проте на практиці їхня імплементація часто залишається недостатньою. У цьому зв'язку постає завдання розробки ефективних механізмів, які забезпечують необхідний баланс між ефективністю функціонування публічних сервісів та гарантуванням приватності користувачів, зокрема через впровадження сучасних технологій кіберзахисту та контролю за обробкою даних.

Перехід адміністративних процесів в онлайн-середовище створює нові виклики для осіб, які не володіють цифровими навичками або не мають стабільного доступу до інтернету, що може призводити до обмеження їхніх прав і можливостей користуватися державними послугами. Така цифрова нерівність піднімає актуальні питання забезпечення рівності перед законом та доступу до правосуддя, адже повноцінне здійснення прав і свобод у цифрову епоху вимагає від держави розробки механізмів підтримки малодоступних груп населення та забезпечення інклюзивного доступу до електронних адміністративних процесів.

Цифрові сервіси та дані часто мають транснаціональний характер, що ускладнює визначення юрисдикції, застосування національних правових норм та координацію міжнародного співробітництва у сфері захисту прав і регулювання цифрових процесів. У таких умовах теорія права повинна враховувати мультиурядовість цифрового простору, аналізувати існуючі конфлікти юрисдикцій та пропонувати концептуальні та практичні підходи до координації регулювання, включаючи розвиток міжнародних стандартів і механізмів взаємного визнання цифрових правил та норм.

Перспективи розвитку теорії держави і права полягають у переосмисленні класичних інститутів публічної влади, управління та правозастосування в умовах цифровізації та інтеграції алгоритмічних процесів у державні механізми.

Розробка «гібридної» теорії управління передбачає створення концептуальної моделі, яка інтегрує класичні принципи адміністративного управління з можливостями аналітики даних та алгоритмічними процесами і передбачає використання алгоритмів як інструментів, при цьому їх функціонування повинно підпорядковуватися принципам підзвітності та правового контролю, що забезпечує баланс між ефективністю автоматизованих процесів і дотриманням правових стандартів.

Інституційні механізми контролю за алгоритмами відіграють ключову роль у забезпеченні легітимності автоматизованих рішень. Теоретичні моделі управління повинні включати не лише нормативні стандарти, а й конкретні інститути, такі як незалежні аудиторські служби, омбудсменів з цифрових прав та спеціалізовані судові палати, здатні оцінювати законність та правомірність алгоритмічних рішень у публічній сфері.

Переосмислення поняття публічної влади і делегування повноважень передбачає чітке визначення меж допустимого делегування владних функцій алгоритмам, встановлення умов правомірності такого делегування та формування процедур контролю і втручання людини в процес ухвалення рішень, що забезпечує збереження принципу підзвітності та правової відповідальності, одночасно дозволяючи ефективно застосовувати цифрові технології у публічному управлінні.

Інтерактивність права та концепція «право як сервіс» відображає зміни у способах доступу громадян до правових послуг через онлайн-реєстри та електронні адміністративні сервіси, тому теоретична модель має враховувати цю нову форму реалізації права, розробляючи критерії його ефективності, справедливості та якості, що дозволяє забезпечити надійний і прозорий доступ до правових ресурсів у цифрову епоху.

Практичні рекомендації для законодавства та адміністративної практики мають зосереджуватися на забезпеченні прозорості та підзвітності алгоритмічних систем, що використовуються органами влади, включаючи обов'язкове документування логіки дій,

критеріїв та джерел даних.

Необхідним є створення інституцій незалежного аудитування алгоритмів, проведення технічно-правових експертиз і впровадження механізмів оскарження рішень, прийнятих автоматизовано.

Уточнення правил делегування повноважень передбачає закріплення обов'язку забезпечення людського контролю у випадках, що стосуються фундаментальних прав, а також встановлення чітких процедур перевірки та втручання людини у процес ухвалення рішень. Окрему увагу слід приділяти захисту персональних даних та приватності, застосовуючи принципи мінімізації даних, цільового використання та права на виправлення чи видалення інформації.

Для гарантування цифрової інклюзії важливо забезпечити наявність офлайн-альтернатив, розробку навчальних програм та підтримку вразливих груп населення, що не мають доступу до цифрових технологій або навичок роботи з ними. Водночас міжнародна координація у сфері регулювання даних має передбачати активну участь держави у розробці багатосторонніх норм, що забезпечать узгодженість підходів, мінімізацію колізій і ефективне застосування правил у транснаціональному цифровому середовищі.

Висновки

Цифровізація ставить перед теорією держави і конституційного права невідкладне завдання: оновити методологічні інструменти та концептуальні рамки для опису й оцінки нових форм публічної влади та правового регулювання. Неможливо просто нормативно «накладати» існуючі конструкції на цифрову реальність, адже необхідне глибоке теоретичне переосмислення понять суверенітету, влади, відповідальності й права. Водночас теорія повинна бути практично орієнтованою і формулювати критерії правомірності алгоритмічних рішень, моделі підзвітності й механізми захисту прав людини в цифровому середовищі, і у висновку правова наука зможе забезпечити адекватну відповідь на виклики цифрового століття і стати інструментом збереження правових принципів у нових умовах.

Список використаних джерел:

1. Хомишин І. Напрями цифрової трансформації у публічній сфері: правові основи. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки” № 3 (35), 2022. С. 234-239. <http://doi.org/10.23939/law2022.35.233> URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/dec/29262/34.pdf>
2. Батиргарєєва В.С. Правова платформа для забезпечення в Україні ефективного захисту цифрових трансформацій суспільства. ІНФОРМАЦІЯ І ПРАВО. № 1(40)/2022. С.22-34. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1\(40\).254339](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2022.1(40).254339).
3. Наджафлі Е. Цифрова держава в контексті правової реформи в Україні: теоретико-правовий аспект. (2022) *Law and Safety*, 85(2), pp. 202–217. doi:[10.32631/pb.2022.2.19](https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.19).
4. Survey on digital sovereignty and identity: from digitization to digitalization KL Tan, CH Chi, KY Lam ACM Computing Surveys, 2023. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2202.10069>

5. Гавриленко, Н. (2023). ІНФОРМАЦІЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО УПРАВЛІННЯ. *Економічний простір*, (187), 39-43. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/187-6>
6. Кармазіна В.С., Кисільова І.Ю. Цифровізація пенсійного фонду України. *Сучасні управлінські та соціально-економічні аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання в умовах трансформації публічного управління: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (10 листопада 2023 року)*. — Одеса: Національний університет «Одеська політехніка», 2023. С. 27-29. URL: https://economics.net.ua/files/science/admin_men/2023/tezy.pdf
7. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми інтеграції освіти, науки та бізнесу в умовах глобалізації» : тези доповідей, 6 жовтня 2023 р. Київ : КНУТД, 2023. 226 с. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/25463/1/PIONBUG_2023.pdf
8. Шляхи імплементації європейської політики впровадження цифрових технологій: монографія / [К. В. Єфремова, О. В. Шаповалова, М.Г. Хаустова та ін.]; за ред. К. В. Єфремової. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2022. 272 с. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/monografiya.pdf>
9. Атаманова Н. В., Смирнов М. Д. Діджиталізація державно-правової сфери в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції* № 1. 2022. С.3-8. DOI <https://doi.org/10.32782/392233>
10. Атаманова Н. В., Котиш П. О. Концепції цифрової держави. *Право та державне управління*, 2022 р., № 3. С. 122-127. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.3.18>